

Szörényi László

A LEGJOBB MAGYAR TANÍTVÁNY

Az állandó díszítő jelzők (epitheton ornans-ok) eredetének kérdése a múlt homályába vész. Ki tudja, Homérosz nevezte-e el Akhilleuszt gyorslábúnak ("podasz ókusz"), vagy készen találta-e ezt a kifejezést a közköltészet formula-tárában? Így hisszük, Szegeden, Marót Károly hajdani egyetemén érdemes e kérdéskör kutatásával foglalkoznunk, akkor különösen, ha egy epitheton eredetében ráadásul szegedi helytörténeti reminiszcenciát vélünk felfedezni.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa egyértelműen - s kissé konzervatív kizárólagossággal - a romantikus tudomány eszköztárából vett népköltészeti eredeztetés mellett foglalt állást a cikkünk címében szereplő állandó díszítő jelzők eredetével kapcsolatban: "Joggal nevezett el Téged, Rákosi elvtárs, népünk Sztálin legjobb magyar tanítványának."¹ A nép szava Isten szava. Das Volk dichtet. Tudjuk. Nem is tartjuk kizártnak, hogy egy-egy ironikusabb hajlamú paraszt, mondjuk, miután hazatért a hadifogságból, és saját portáján is tapasztalhatta a tejjel-mézzel folyás itthoni változatát, egy fél-epikus, fél-lírai fohászkodásban, mint népköltészeti kis műfajban, megfogalmazta a szóbanforgó epitheton ősfelméjét. Am az már nem valószínű, hogy utána, a kihallgatáson, egy folklorista előképzettségű AVH-s tiszt kezébe került volna, aki Péter Gábor révén (szolgálati út!) a jegyzőkönyv vonatkozó részét rögtön eljuttatta volna, mondjuk, Ortutay Gyulának, vagy Trencsényi-Waldapfel Imrének, további felhasználásra. Persze, elképzelhető a hagyományozásnak és elterjedésnek egy másik útja is: az ősnépköltő, mikor a fogalomtisztázó beszélgetés után gyengélkedni kezdett és beutalták egy főleg falakkal rendelkező intézménybe, ott, idő-múlatásul, a cella falának ékesítésére használta volna költői leleményét. A nép, tudjuk, mindenhová szereti felírni Sztálin nevét.

S ez az a név, melyet a Sarkon
az eszkimó a jégbe vés,
és bronz bőrébe tetoválja
kikötőben a tengerész.²

Talán olvethetjük a folklorisztikus eredeztetést és a műköltészet világában kell tájékozódunk. Kitérő vezetünk ebben az alvilágban Vergilius helyett Kardos László. Az ő tanulmánya, "Rákosi Mátyás alakja a magyar költészetben" motívumcsoportokra bontva vizsgálja a Vezér alakja körül kikristályosodott poétikumot.³ Sajnos, ő is korának gyermeke és - ami az eredeztetést illeti - beéri a népköltészetre való utalással. "Dolgozó népünk - részben ez is Rákosi páratlan emberi közvetlenségével magyarázható - úgy érzi, hogy Rákosi elvtárs a nép minden egyes fiával személyes ismeretségben van. Ennek az ismeretség-érzésnek nem feltétele a tényleges ismeretség, még csak az sem, hogy aki ezt érzi, valaha is láta legyen Rákosit. A mosolygó fényképek mély humanitása, a szájról-szájra szálló hírek és emlékezések, Rákosi pregnáns, magvas mondatai, szólásai, a népért való harca és alkotásai olyan közel viszik őt népünk minden fiához, hogy mindenkiben élni kezd a személyes ismeretség illúziója. ... az vall róla, aki sose látta. (Képes)."⁴ Az értekező szerint ez a spontán

folklorizmus magyarázza a Sztálin-Rákosi párosítást is: "Ezen a vonalon persze a legnagyobb költői élmény annak a tudata, hogy milyen szeretettel zárják szívükbe s milyen nagyra becsülik Rákosi elvtársat a Szovjetunió népei, s kivált hogy milyen közel áll népünk vezére a nagy Sztálin szívéhez. Ahogy tömeggyűléseinken az ünneplő lelkesedés együtt csendíti fel Sztálin és Rákosi nevét, úgy a magyar költők képzeletében is asszociálja egyik név a másikat [...]" Vagy Zelk méltán neves sorai a rab Rákosiról:

Ha börtönben, de ottan is az ország
 ütőerén tartotta hű kezét,
 ahogy Lenintől, Sztálintól tanulta -
 A Tanító után
 a Tanítvány nevét"

Sajnos, ezúton is elakadunk. Ugyanis a Sztálin-szive misztika inkább a populáris barokk ajtatossági irodalom kategóriáival mérhető; merőben más képzetkör a tanító-tanítvány kapcsolata. A népköltészetben ez főleg a garabonciás diák témakörében fordul elő, ahol, mint tudjuk, a Sátán, népiesen Plutó a tanító. Hipotetikus népköltőnk asszociációs bázisában persze ez is előfordulhatott, de az AVH és az MTA fentebb említett laza munkakapcsolatát figyelembe véve, a gyors elterjedés útjába ez esetben is akadályok gördülhettek.

Talán a pedagógiatörténet és a biográfia oldaláról kell megközelítenünk a Tanítványság versekben testet öltött ideálját. (Az esetleg fölvetődő biblikus reminiscenciákat bizvást elvethetjük, hiszen János az úrnak nem legjobb, hanem legkedvesebb tanítványa volt, nem is belőle akart első titkárt csinálni, hanem a kissé keményfejű Péterből; érdekes hermeneutikai magyarázatot ad erről maga Mátyás - igaz, hogy nem Rákosi, hanem Hunyadi - Galeotto könyvében; különben is, az ő országa nem e világból való volt.) A Kardos által folyóbeszédbe oldott embléma, a Sztálin-szív ugyan kicsit gyanús, de nehezen lehet elképzelni Mátyást, amint Joszif keblére hajtja fejét egy éjszakai vodkázáson. Itt különben is elháríthatatlan kronológiai nehézségek merülnek fel. Ráadásul Rákosi elvtárs - déligyümölcs-nagykereskedői pályára szándékozván lépni -, már diákkorában elvetődött a ködös Albionba, ezért Sztálin őt kissé morcosan mindig angol kémnek tartotta. Ez a - különben alaptalan - feltételezés nyilván nem volt a legjobb alap az ideális tanár-diák viszony kialakulásához.

Mielőtt azonban Anglia felé hajózott volna, Rákosi retorikát is tanult. A szegedi főreálban, Babits Mihálytól.⁶

A Nyugat polgári esztéticizmusa és a szocialista realista irodalom közötti eleven kapocs volt Gellért Oszkár. Verses önéletrajzát 1950-ben tette közzé. Két lábbal taposott a legszebb magyar nemzeti hagyományokban. Például így ír a szent koronáról, mikor - a Tanácsköztársaság bukása után - lopással vádolták ellenfelei:

Megírátták a "Pressé"-ben azonnal,
 A szent koronát hoztam én magammal,
 Hogy eladjam a drágaköveit.
 A koronát? azt a pokoiba szántam!
 Otthon maradt és nem is volt baja.⁷

Ez a rokonszenves költő megörökíti azt is, mikor Babits értesül Rákosi szabadulásáról:

